

Izvestaj o stanju dece u SRJ deset godina posle

DRUSTVENI KONTEKST

Novembra 1989 godine Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila je, nakon vise od decenije usaglasavanja, Konvenciju o pravima deteta, prvi medjunarodni ugovor koji se posebno bavi pravima dece. SR Jugoslavija je prihvatila sve ratifikovane medjunarodne ugovore prethodne drzave, pa se tako i Konvencija o pravima deteta nasla u okviru pravnog sistema SRJ, kao njen integralni deo. Cinilo se tada da Konvencija dolazi na pogodno tlo, da postoje razvijeni sistemi drustvene zastite dece u oblasti zdravstva i socijalnog staranja, da je sistem obrazovanja, mada konzervativan, podlozan promenama i da ce Konvencija izvršiti pozitivan uticaj na celokupne odnose prema deci, ne samo u institucijama, vec i u porodici i drustvu uopste.

Ono sa cim se danas suocavamo jeste urusavanje svih drustvenih sistema - zdravstvenog, obrazovnog, sistema socijalne zastite. Ti sistemi su se formirali godinama, podvrgavali se reformama i stalno napredovali, dostigavši zavidan nivo i kvalitet usluga. Medjutim, dugotrajna drustvena kriza uzela je danak. Istrazivac socijalnih kretanja, prof. dr Milisav Milosavljevic, postavio je tezu da ukoliko bi se socijalna situacija, sigurnost i položaj gradjana merili medjunarodno priznatim indikatorima humanog razvoja, onda bi se moglo lako zakljuciti da je taj razvoj za vecinu ljudi koji žive u SRJ osujecen i da se može govoriti o regresiji.

Iako se cinu ostrom ocenom, kod nas je na delu drustvena anomija u najsiрем smislu reci, sto se ne ogleda samo u nedelotvonom funkcionisanju drustvenih institucija, vec se to na planu ljudskih odnosa odslikava kao egoizam, agresija, ili pak, pasivizacija i apatija. Kontinuirana destrukcija ovih nosećih drustvenih sistema, na planu korisćenja njihovih usluga, pokazuje se kao nemogućnost da se odgovori na potrebe korisnika, u ovom slucaju oko 2.800.000 dece, uključujući i decu izbeglu iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine i sa Kosova.

Ova sumorna slika upotpunjuje se i podacima iz najnovijeg izvestaja Unicefa («Stanje nacija, 1999»), prema kojem su deca u SRJ najugroženija u Evropi. Stopa rizika, kojem su izložena deca u nasoj zemlji, iznosi 29 (na skali od 0 -100, prosek za Evropu je 6). Faktori rizika koji se mere da bi se odredio stepen ugroženosti deteta na određenoj teritoriji su: izloženost oruzanim sukobima, rasprostranjenost HIV virusa, pothranjenost dece, procenat dece koja završe osnovnu skolu i smrtnost dece do 5. godine.

Jugoslavija je danas jedna od najizolovanijih zemalja u svetu, ona ne postoji u znacajnim medjunarodnim institucijama. Izolacija i sankcije, u sprezi sa ksenofobijom i zatvaranjem prema svetu iznutra, unazadile su ukupno jugoslovensko drustvo u svim bitnim aspektima drustvenog kretanja.

U godini u kojoj je ceo svet bio usmeren na obelezavanje deset godina od usvajanja Konvencije UN o pravima deteta, u Saveznoj Republici Jugoslaviji je, kao nikada do sada, bilo otezano ucestvovati u borbi za ostvarenje prava deteta. Taj zadatak je ove godine bio tezak ne samo deci, koja su bila visestruke zrtve dugogodisnje krize, koja je svoju kulminaciju prozivila kroz bombardovanje Jugoslavije, vec i odraslima ciji je zadatak da stvore uslove za razvoj ideje postovanja decjih prava. Naime, tesko bi bilo izmeriti, i kada bi to bilo moguće, cija su prava u Jugoslaviji vise ugrozena: prava izbeglica ili prava gradjana Srbije, ona koja pripadaju odraslima ili ona koja pripadaju deci.

Drzava, profesionalci koji rade sa decom, a vrlo cesto ni roditelji, nisu uspeli da odigraju svoju najvazniju ulogu: da zastite decu i omoguce im normalan opstanak i razvoj. Neosporno je, ipak, da najveći stepen odgovornosti lezi na drzavi, cija je duznost da stvori sto optimalnije uslove za ostvarivanje prava svakog pojedinog deteta i u tom smislu daleko prevazilazi mogucnosti profesionalaca i roditelja: stavise, ovi drugi su, u svom radu i angazovanju na polju prava deteta, limitirani (budzetskim) okvirima, politikom i merama drzave.

Osiromasena jugoslovenska drzava, koja i dalje u svoje prioritete (gledano kroz savezni i republicke budzete), ubraja funkcionisanje vojske (skoro saveznog budzeta), policije (22% republickog budzeta) i sopstvene administracije, ostaje nemocna na planu socijalne politike, gde se njena uloga svodi na interventne mere.

Stanje dece u SR Jugoslaviji rezultat je desetogodisnje »autisticne« politike srpskog i jugoslovenskog rezima, kombinovane sa ekonomskom izolacijom zemlje. Sedam i po godina, gotovo neprekidnih, sankcija medjunarodne zajednice koristi se kao dobar izgovor i pokriva za nespremnost vlasti da se ekonomske, politicke, socijalne i druge protivurecnosti rese, sto za posledicu ima kontinuirano propadanje drzave i naroda. Vrhunac takvog odnosa, bez odgovornog sagledavanja minimuma posledica, jeste odbacivanje mirovnog sporazuma za Kosovo, marta 1999, sto je rezultiralo zapocinjanjem Nato vazdusnih napada, prvo na vojne, a potom sve vise i na civilne objekte, pretežno u Srbiji i razaranja bez primera u istoriji Evrope posle Drugog svetskog rata. Na SRJ je dejstvovano najsavremenijim, pa cak i radioaktivnim oruzjem (sa osiromasenim uranijumom), a najcesce mete bile su rafinerije i petrohemijska postrojenja. U vazduh, vodu i zemlju, izlila se nemerljiva kolicina razlicitih otrova i po zivot ljudi, biljaka i zivotinja, dugorocno opasnih supstanci, koje ce, eksperti potvrđuju, ostaviti trajne posledice na naredne generacije.

Nedelje bombardovanja uticale su na visok stepen traumatiziranosti i stresa kod dece, u sta su se mobilni timovi Unicefa uverili i na terenu. Odrasli, koji su po svojoj vokaciji ili ulozi u zivotu deteta, imali zadatak da detetu pomognu da prebrodi tako tesku krizu, uspeli su, relativno brzo, da se organizuju. Nemali broj profesionalnih i volonterskih, vladinih i nevladinih organizacija, formirao je psiholoska savetovalista za decu i odrasle, nudeći direktnu pomoc, kao i uputstva

(putem teleapel službi ili brošura) za roditelje, koji nisu znali da se snadju u novoj situaciji. Ratni i postratni stres je, sigurno, ostavio traga i na deci i na odraslima. Da se dugogodišnja kriza već odrazila na kvalitet života odraslih potvrđuje i podatak iz dokumenta "Deca-zrtve nasilja", koji je priredila Jugoslovenska komisija za saradnju sa Unicefom, Jugoslovenke, naime, žive devet godina kraće od svojih vršnjakinja na Zapadu i to sa tendencijom pogorsavanja.

Istovremeno, sa ovim poraznim činjenicama i galopirajućim osiromasenjem većine stanovništva, vladajuća elita u Srbiji postala je vlasnik svega vrednog u Srbiji, jer je zahvaljujući svom monopolnom položaju vlasničku transformaciju obavila u svoju korist, podržavljenjem najvećeg i najznačajnijeg dela ekonomije. Više od dve trećine privatnih preduzetnika potiče iz redova ranijeg upravljačkog sloja u privredi zemlje. Usled drastičnog pada vrednosti zarada, formalne razlike između nezaposlenih i zaposlenih se smanjuju. Kod nas, prag siromastva nije uopšte definisan, ni u apsolutnom, ni u relativnom smislu. Proces osiromasenja je započeo u prvoj polovini devedesetih, kad dolazi do masovnog osiromasenja stanovništva. Jedna petina stanovništva nije svojim prihodima mogla da pokrije minimalne životne potrebe (prihod po domaćinstvu do 16 DM) .

Iz Ankete o potrošnji domaćinstva, obavljene 1997. godine, proizlazi da je samo 35,5% stanovnika Jugoslavije raspolagalo tada prihodima dovoljnim za zadovoljavanje osnovnih potreba na relativno zadovoljavajućem nivou, a isto toliko svojim prihodima nije moglo da pokrije egzistencijalne potrebe. U međuvremenu, nastavio se proces izolacije jugoslovenske privrede, a bombardovanje zemlje tokom tri meseca 1999. dalje je produbilo siromastvo postojećih i u ovaj krug uvelo nove porodice.

Dugotrajna ekonomska kriza pogadja sve funkcije porodice, pre svega njenu ekonomsku i socijalno zaštitnu funkciju. Takođe, socijalizatorska i vaspitna funkcija porodice se dovodi u pitanje. Vidljive su posledice po emocionalni i ukupni psihicki razvoj dece.

Deca koja danas žive u Srbiji i imaju 10 godina, nemaju svest o normalnom životu, koju u bleđoj predstavi imaju danasji 18-togodišnjaci. Prema pisanju Wallstreet Journal, među 27 zemalja istočne Evrope, Jugoslavija je poslednja po 7 od ukupno 10 parametara. Kad se tome dodaju prognoze da će u 2000-toj SRJ imati negativnu stopu rasta bruto nacionalnog proizvoda od (minus) - 1,28%, sa stopom inflacije 54,28% (sto su, takođe, najgori očekivani podaci u regionu), evidentno je kako će se to odraziti na dalje pogorsanje svih sistema, njihovo funkcionisanje i efekte rada. Uz to, savezni budžet za 2000. godinu, predviđa 71% izdataka za potrebe Vojske Jugoslavije. Ako je tačno da makroekonomski pokazatelji - spoljna likvidnost zemlje, nacionalni budžet, imaju dalekosežni uticaj na decu, onda je jasno da situacija dece u SRJ ne može biti ohrabrujuća. Prema procenama ekonomista, najteže saznanje je da bi Srbiji i Jugoslaviji, da nije bilo bombardovanja, trebalo 15 godina da se vrati na ekonomski nivo iz 1989. godine, pod uslovom da stopa

privrednog rasta bude 5% godisnje.

Nije sporno da se Jugoslavija nalazi u velikom zaostatku u procesu tranzicije u odnosu na vecinu zemalja istocne i Centralne Evrope, a dosta je rasireno i misljenje da proces tranzicije ovde nije ni zapoceo.

DECA IZBEGLA SA KOSOVA I METOHIJE

Okoncavanje ratnih dejstava na teritoriji SR Jugoslavije otvorilo je niz novih problema od kojih je, svakako, najveći bio priliv ogromnog broja izbeglih lica sa Kosova i Metohije. Procena o njihovom broju kreće se od 220 do 250 hiljada. Tacne podatke o broju dece medju raseljenim licima prilicno je tesko otkriti jer ni nadležna ministarstva i drugi drzavni organi, ni agencije Ujedinjenih nacija, ne raspolazu konacnim procenama. Save the Children fond (V.B.) sprovodi precizno snimanje na terenu i dosada postoje podaci za dve trecine izbegle dece (68,678), a tokom januara se ocekuju kompletni podaci. Prema raspolozivim podacima, procena SCF je da se oko 59% dece nalazi u izuzetno teskoj situaciji, dok se situacija 30% dece moze opisati kao bezizlazna. Prema medjunarodnim standardima smatra se da trecinu ukupnog broja izbeglih cine deca. Medjutim, posto su kosovske porodice uglavnom porodice sa vecim brojem dece, strucnjaci UNHCR-a smatraju da je, u ovom egzodusu, broj dece dostigao polovinu ukupnog broja, dakle oko 100.000.

Slike izbeglickih kolona, koje smo vec nekoliko puta videli u poslednjih deset godina, ponovile su se. Ponovo smo bili svedoci tragicnih slika koje cini izbeglicki zivot: prilagodjavanja na kolektivne centre, uskracivanje osnovnih prava i suocavanje sa nemoci drzave da odgovori na zahteve za pruzanjem pomoci. Pored evidentne nemoci, na delu je bio i krajnje diskriminatorski stav vlasti, koji se u prvom mesecu izbeglistva (juni), ispoljavao kroz organizovanu kampanju povratka na Kosovo, i to onda kada su svi izvestaji govorili o pocetku necuvene odmazde Albanaca povratnika iz izbeglistva u susednim zemljama, prema nealbanskom stanovnistvu, pre svega, prema Srbima i Romima, sto su potvrdili i izvestaji Fonda za humanitarno pravo.

Vrhunac apsurdnosti izbeglicke price sa Kosova vezan je za prvobitno otvoreno protivljenje drzave da se deca sa Kosova upisu u skole u Srbiji. Otezavanje upisa dece u skolu bio je samo jedan u korpusu primera krsenja prava dece izbeglica, koje je detaljno propisano Konvencijom o pravima deteta. Pocetak septembra, deca (u pitanju je vise od 30.000 dece skolskog uzrasta) su docekala bez resene situacije o nastavku skolovanja. Drzava je kasnije predlozila nekoliko vrsta upisa, diskriminisuci decu i otezavajući im ionako tezak zivot u izbeglistvu. Deo dece je upisan u skole u gradovima u kojima su smestena, a deo je prebasen u pograncne opstine Srbije. Prema procenama UNHCR-a, broj od 30.000 novih djaka zahteva 950 dodatnih odeljenja i 1652 ucitelja. Prema informacijama nasih saradnika iz

unutrasnjosti, jos uvek nisu sva deca, izbegla sa Kosova, upisana u skole, a postoji i problem obezbedjenja udzbenika i drugog materijala djacima. Dodatno zabrinjava i to sto ta deca i njihovi roditelji iskazuju pomirenost sa sudbinom (Izjava roditelja na primer: »Pa, sta da se radi, albanska deca nisu godinama isla u normalne skole«).

Poseban problem u sferi skolovanja dece izbegle sa Kosova predstavlja pitanje nastavka skolovanja dece romske nacionalnosti, koja uglavnom govore samo albanski ili romski jezik i koja imaju diplome albanskog, paralelnog skolskog sistema. Pored toga, sa terena su stigla upozorenja da ce uklapanje dece romske nacionalnosti u skolski sistem Srbije ici veoma tesko jer je ogroman broj dece polupismen ili gotovo nepismen.

U Crnoj Gori nije bilo opstrukcija od strane nadležnih organa u vezi upisa dece sa Kosova u skole. Deci koja nisu upisana u odgovarajuće skole, ponudjen je alternativni oblik nastave. Uglavnom je rec o romskoj deci koja su zbog jezicke barijere tesko mogla da prate redovnu nastavu u skolama. Kroz alternativne forme, mahom NVO priskacu u pomoc ovoj deci, kako bi se i njima obezbedilo pravo na obrazovanje u, doduse, neregularnim uslovima.

SISTEM OBRAZOVANJA: KASKANJE ZA REFORMOM

Problemi u jugoslovenskom obrazovanju su visestruki, datiraju odavno i mogu se svesti na nekoliko najbitnijih.

Na prvom mestu, kao nedostatak obrazovnog sistema, navodi se cinjenica da ne postoji strategija obrazovanja, odnosno nema nijednog zvanicnog dokumenta donetog na nivou zemlje u kom bi bili utvrdjeni ciljevi, strategija i politika obrazovanja u SRJ. Osim toga, ne postoji nijedna savezna institucija koja se bavi obrazovanjem na sistematski nacin.

Dugorocni problem obrazovnog sistema SRJ je, naravno, problem finansiranja. Izdvajanje za obrazovanje u Jugoslaviji u poslednjih nekoliko godina kreće se izmedju 4 i 5 odsto drustvenog proizvoda, sto na sadasnem nivou DP iznosi oko 80 USD po glavi stanovnika, sto je 10 do 30 puta manje nego u zemljama Evrope. Izrazeno kroz statistiku to izgleda ovako:

- PREDSKOLSKO VASPITANJE

Iako predskolsko obrazovanje pociva na savremenom vaspitnoobrazovnom planu , baziranom na interaktivnoj pedagogiji i partnerskim odnosima izmedju dece i vaspitaca, obuhvat dece ovim vidom obrazovanja je izuzetno mali. Naime, samo oko 25% dece uzrasta od 3 do 7 godina je obuhvaceno predskolskim obrazovanjem, s tim sto je u godini pred polazak u skolu taj procenat nesto visi. Osnovni razlog tako niskog obuhvata dece je nedostatak smestajnih kapaciteta, a privatna inicijativa u ovom domenu, jos uvek nije znacajan cinilac. Takodje, diverzifikacija

programa i usluga namenjenih deci predškolskog uzrasta i porodicama sa decom (zabaviste, poludnevne grupe, programi pripreme za skolu, bolnicke grupe, igraonice), iako zakonski zasnovanih, jos uvek se ne primenjuju u praksi.

- OSNOVNA SKOLA

Prvi razred osnovne skole godisnje ne upisuje 4 i 8% dece uzrasta od 7 godina, a 20% dece uopste ne završava osnovnu skolu. U Crnoj Gori, prema zvaničnim izvorima, 98% dece završava osnovnu skolu. Ovde treba napomenuti i zvaničan podatak (SGJ,1997), prema kojem je procenat nepismenih u populaciji 10 - 14 godina samo 1,2%, što je krajnje diskutabilan podatak, kad se imaju u vidu prethodne cifre o procentu dece koja ne završavaju osnovnu skolu, odnosno podaci o romskoj deci koja, po pravilu, napustaju skolu već u trecem ili cetvrtom razredu, kad nauče da pisu i citaju, redje napustaju u V i VI razredu i vrlo retki je završe. Cesto, umesto redovne, pohađaju specijalne skole.

- SREDNJA SKOLA

Srednju skolu upise 90% do 95% svrsenih osnovaca ali bez srednjeg obrazovanja ostaje oko 50% mladih, relevantne starosne grupe. U Crnoj Gori, srednju skolu, prema zvaničnim podacima nadležnog ministarstva završava 95%.

- VISE SKOLE I FAKULTETI

Visu skolu i fakultet upise nesto manje od polovine svrsenih srednjoskolaca, ali tercijarnim obrazovanjem nije obuhvaceno vise od 75 odsto mladih relevantne starosne grupe. Generalno, skolu najcesce ne završavaju deca iz romskih porodica, deca u seoskim sredinama, deca iz najsiromasnijih porodica, kao i deca sa smetnjama u razvoju. U strukturi izdvajanja za obrazovanje po nivoima obrazovanja postoji znatna neravnoteza, posto se u Jugoslaviji oko 50% sredstava izdvaja za osnovno obrazovanje, dok se u svetu procentualno najvise izdvaja za srednje obrazovanje.

Od ukupnog broja skola, cak 60 odsto je u takvom stanju da im je potrebna rekonstrukcija, zamena ili su potpuno dotrajale. Samo trecina skola u Jugoslaviji ima prikljucak na javnu kanalizaciju i centralno grejanje. Trecina skola nema prikljucak na javni vodovod. Petina skola je izgradjeno pre vise od 60 godina. Ove jeseni i zime, bar 50% skola u Srbiji ima tesko resive probleme sa grejanjem. Prisutne su i medjupartijske igre vlasti i opozicije i manipulisanje sa humanitarnom pomoci u nafti pojedinim gradovima u Srbiji (Nis, Pirot - projekat: »Energija za demokratiju«), dovelo je decu u najtezu situaciju jer se smrzavaju, sede u zimskim jaknama, nastava je skracena, a efekti takve nastave mogu se pretpostaviti.

Ovi problemi se nadovezuju na one uzrokovane bombardovanjem, kad je gotovo tri meseca ranije prekinuta skolska godina, a ucenici izgubili veliki broj casova i propustili bitan deo gradiva jednog razreda. Prema podacima Ministarstva prosvete Republike Srbije, djaci u Srbiji su zbog bombardovanja izgubili 50 radnih dana: broj izgubljenih casova kreće se od 204 (I razred), do 286 (VII), ili od 286 do 310,

u srednjoskolskim razredima. U Crnoj Gori, posle prvih desetak dana od pocetka bombardovanja, skole su nastavile sa radom i skolska godina u ovoj Republici je završena manje-vise regularno.

Strajkovi prosvetnih radnika, ali i učenika, obeležili su drugi deo devedesetih, bilo da su to činili nezadovoljni svojem položajem nastavnici i profesori u osnovnim i srednjim skolama, ili maturanti zbog odluka Ministarstva obrazovanja donetih u poslednji čas, a koje se ticu uslova polaganja završnih ispita ili organizovanja matorskih ekskurzija. Nekoliko generacija maturanata tek bi u drugom polugodistu saznalo propozicije za polaganje završnog ispita, što je unosilo nepotrebnu nervozu medju ucenicima, a odrazavalo se negativno i na njihove odnose sa profesorima i skolskim vlastima. Zanimljiv je podatak da su, jedino u gimnaziji u Podgorici, maturanti, a i oni u nizim razredima, strajkovali jedno vreme, tokom 1998/99. zbog zastarelog i neinteresantnog programa i metoda odvijanja nastave. Najmasovniji strajk u prosveti odigrao se februara 1997. godine, kada je oko 80% zaposlenih potpuno obustavilo rad.

Nema preciznih podataka, ali ono što se iz novinskih vesti može zaključiti, to je da je veliki broj skola (oko 100 osnovnih i srednjih skola, od toga samo u Kragujevcu 11 skola) praktično u strajku, posto se casovi održavaju u trajanju od 30 minuta, što je zakonski minimum. U nekim skolama, strajk je od samog pocetka ove skolske godine zbog malih i neredovnih primanja, u drugima zbog zime, a prisutan je i onaj neformalni, tzv. beli strajk. Sve u svemu, posle 5 meseci odsustva zbog bombardovanja i raspusta, neredovnost u nastavi imace za posledicu nepotpunu, delimicnu obradu nastavnog plana, gubitak kontinuiteta i slabljenje odgovornosti i na strani nastavnika i na strani ucenika, zapostavljanje vaspitne komponente rada sa ucenicima, labavljenje discipline i dr. negativne pojave. Vec sada se govori o masovnom strajku pocetkom drugog polugodista.

Zvanicno, ne postoje podaci o broju i strukturi moderne informaticke opreme koja se koristi u nastavi. Postoji podatak da u oblasti obrazovanja ima 1000 kompjutera bez mogucnosti provere da li se oni koriste u nastavi. Ako znamo da je standard u Evropi 10 - 30 ucenika na 1 kompjuter, onda je nasih 1500 djaka na jedan kompjuter podatak koji gotovo ne treba komentarisati.

U SR Jugoslaviji ima 1800 osnovnih skola. U njima je zaposleno oko 53.000 nastavnika i vise od 2000 strucnih saradnika (psihologa, pedagoga, bibliotekara). Godisnje se u I razred osnovne skole upisuje oko 100.000 ucenika, mada je poslednjih godina taj broj u padu. Podaci Saveznog zavoda za statistiku govore da je u SRJ, u prosloj skolskoj godini, upisano 864.199 djaka.

U Crnoj Gori ima 165 maticnih osnovnih skola sa 525 podrucnih odeljenja i 76 968 ucenika. Osnovnu skolu, prema podacima crnogorskog Ministarstva prosvjete i nauke, završava 98% upisanih ucenika. U Crnoj Gori ima 44 srednje skole sa 31 795 ucenika. U srednje skole upisuje se 90 odsto svrsenih osnovaca, a srednju skolu završava 95 odsto upisanih ucenika.

Prema zakljucima Unicefovog dokumenta - "Evaluacija programa obrazovanja u SRJ", jedan od osnovnih problema jugoslovenskog sistema obrazovanja je vrlo vidljivo kasnjenje u modernizaciji obrazovanja. Ono sto se povremeno pompezno najavljuje kao pocetak reformi prosvete vise lici na stidljive pokusaje blagih promena u vec dobro ustaljenom sistemu koji, skoro potpuno nepromenjeno, funkcionise vise od 50 godina. Upravo zato su autori ovog dokumenta pokusali da ukazu na pravce u kojima treba da krene reforma obrazovanja ili bar neki njeni oblici).

Osnovni problemi na koje autori ukazuju su, izmedju ostalog, i:

- **TESKOCE DA SE INOVACIJE UKLOPE U POSTOJECI OBRAZOVNI SISTEM:** postojeci sistem sa snaznim akcentom na prenosnju velike kolicine znanja je dobro etabliran i tesko prihvata ono sto se ne uklapa u tu tendenciju (primer za to je cinjenica da su u skoli zamrli ranije postojeci oblici vannastavnog rada).
- **TRADICIONALNI KULTURNI OBRAZAC TRETMANA DECE:** zavisnost dece od odraslih, pasivnost i poslusnost, odsustvo ucesca dece u nastavi i u zivotu skole i lokalne zajednice su snazna prepreka osnovnim intencijama Konvencije o pravima deteta.

Odlika jugoslovenskog sistema obrazovanja je da je on dominantno zatvoren sistem, sa preobimnim programima. Zasniva se na prenosnju gotovih cinjenica, odnosno na obavezi nastavnika da ispredaje sve sto je zapisano, i na pasivnoj ulozi ucenika. Nastavnik cak nema ni mogucnosti da se posveti stvarnim postignucima ucenika. Od ucenika se ni ne ocekuje da postavlja pitanja, ili bar ne mnogo pitanja. Metodi nastave - uglavnom tradicionalni - jos vise otezavaju mogucnost promene. Vidno je odsustvo kreativnog misljenja i kreativnog pristupa u resavanju problema.

U istom dokumentu velika zamerka izneta je na racun nedostatka bazicnih informacija o stanju u obrazovanju na osnovu kojih se donose vazne odluke. Nema diferenciranih pokazatelja za pojedine regione ili pojedine delove populacije, nema preciznih podataka o osipanju ucenika tokom osnovnog skolovanja (radi se o aproksimacijama) i nema podataka o postignutim rezultatima i stecenim kompetencijama ucenika .

Uprkos brojnim teskocama koje prate sistem obrazovanja, sve analize koje su pravljene u ovoj oblasti, ukazuju da se ljudski potencijal u obrazovanju u SRJ: kvalifikovan i iskusan nastavni kadar, istrazivaci, strucni saradnici u skola ma (psiholozi i pedagozi), smatra i dalje osnovnim resursom kojim raspolazemo. Zahvaljujuci toj cinjenici, Unicef je unazad nekoliko godina uspeo da implementira neke projekte u sistemu obrazovanja koji unose novine u postojeci, tradicionalni sistem koji poznajemo. Ti novi modeli aktivne i interaktivne nastave i ucenja, jos uvek su marginalna pojava u celini obrazovnog sistema. Naime, novi sadrzaji,

poput decjih prava, nenasilnog resavanja konflikata, konstruktivna komunikacija, jos uvek su ograniceni na vannastavne oblike rada u skola ma. Kriticke ocene uvodjenja ovih novih modela, polaze od sporosti procesa implementacije, seoske sredine su gotovo isklucene iz ovog procesa, a primetna je tzv. lazna participacija dece, odnosno njihova dekorativna upotreba u pojedinim aktivnostima.

Medjutim, degradacija koju stoicki podnosi ova, ne mala grupacija profesionalaca koji rade sa decom, dovesce pod znak pitanja i tu ocenu. Osipanje kvalitetnog kadra se odvija, a negativna selekcija, pracenja partijskom pripadnoscu, pogotovo na rukovodecim mestima (direktora), daje vec svoje prve »rezultate«. »Pomeren« sistem drustvenih vrednosti, pracen medijskom promocijom novih »pozeljnih« zanimanja (biznismen, estradna zvezda), nize vrednovanje, pa cak i satanizacija pripadnika pojedinih naroda, daju svoj doprinos, pa se vec moze govoriti i o »pomerenim« ciljevima obrazovanja u odnosu na to kako su utvrdjeni u Konvenciji o pravima deteta, a to su: razvoj detetove licnosti, talenta i mentalnih i fizickih sposobnosti deteta do njegovih krajnjih mogucnosti, razvoj postovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda pojedinca, pripremanje deteta za odgovoran zivot u slobodnom drustvu, u duhu razumevanja, mira, tolerancije, jednakosti polova, prijateljstva medju narodima, etnickim, nacionalnim i verskim grupama.

Pored navedenih problema, kriza u zemlji koja traje vec godinama, iznedrila je i nove probleme. Jedan od njih je otezana socijalizacija dece u uslovima opste drustvene krize, sto se ispoljava kroz povecanu socijalnu patologiju mladih (zloupotreba alkohola i droge, povecana agresivnost, porast maloletnicke delinkvencije). Sa materijalnim osiromasenjem porodice zaostrava se i problem sve cesceg napustanja skole, slabog skolskog uspeha, depresivnosti i otezane socijalne integracije. U tom smislu najveći su problemi u skolovanju dece romske etnicke grupacije, koji se ogledaju u velikom osipanju vec u prva cetiri razreda osnovne skole, vrlo losem skolskom uspehu, usmeravanju ka specijalnim skola ma (i kad za tim ima i kad nema realne potrebe) i generalnim marginalizovanjem ove dece. Naime, s obzirom na to da su Romi ekstremno siromasni, pa ne mogu deci da obezbede ni minimalne uslove za pohanjanje skole, a i aspiracije samih roditelja da im deca pohanjaju skolu su vrlo niske, jasno je zasto su romska deca najbrojnija u kategoriji dece koja ne završavaju skolu. Istrazivaci koji se posebno bave položajem romske populacije nazivaju to »zaccarani krug bede«, jer Romi ne rade i siromasni su, jer nisu skolovani, a nisu skolovani jer nemaju nikakve uslove za skolovanje. Zbog toga ne cudi sto prosvetne vlasti u Srbiji ne koriste zakonsko pravo prekrsajnog gonjenja (novcane kazne) roditelja ili staratelja, ukoliko dete ne pohanja nastavu. Naime, osnovna skola je duzna da izvestava opstinski organ uprave nadlezan za poslove obrazovanja o deci koja nisu upisana, odnosno koja neredovno pohanjaju osnovnu skolu. To bi, naravno, otvorilo brojna druga pitanja, socijalne i politicke prirode, sa kojima drzava ne zeli da se bavi (mala i neredovna primanja roditelja, velika nezaposlenost), pa ih, jednostavno, »gura pod tepih«. U Crnoj Gori, prema izjavi nadleznih, Ministarstvo prosvete je, od pocetka ove skolske godine, podnelo 103 zahteva za vodjenje postupka protiv roditelja koji ne

salju decu u osnovnu, obaveznu i besplatnu, skolu. Po tom osnovu naplaceno je 90 novcanih kazni, a slucajevi su se uglavnom odnosili na zensku decu sa severa Crne Gore.

Kao jedan od mogucih nacina za prevazilazenje problema osipanja iz obrazovnog procesa romske dece, je uvodjenje tzv. kompenzatornog programa, kao vrste dodatne pomoci u nastavi za ovu decu, koji bi bio u sto vecoj meri individualiziran.

U skolama je prisutno, u manjem procentu (11,2% ucesnika istrazivanja) fizicko nasilje, ali je zato verbalna agresija znatno rasirenija. Naime, vredjanje i ismevanje učenika su najucestaliji oblici nasilnickog ponasanja skolskog osoblja prema ucenicima, cime se vredja dostojanstvo deteta. Takodje, rasiren vid kaznjavanja ucenika, prema rezultatima istog istrazivanja je dodeljivanje lose ocene iz nastavnog predmeta.

Za razliku od Srbije, Crna Gora je krenula putem reformi u obrazovanju. Noviteti koji su uvedeni u program obrazovanja ove Republike se ne mogu bas nazvati korenitom reformom, ali svakako predstavljaju zacetak promena.

Prema podacima koje smo dobili od Ministarstva prosvjete i nauke Crne Gore, u svim odeljenjima prvih razreda, u svim osnovnim skolama, nastava se izvodi po novom nastavnom programu, koji je prole godine eksperimentalno primenjen u 9 osnovnih skola . Eksperiment se nastavlja u toku ove skolske godine u po tri odeljenja drugog razreda u devet osnovnih skola. Istovremeno, nastava u ostalim razredima osnovnih skola se izvodi po reduciranom programu.

Nova generacija prvaka, njih oko 10.000, ove godine radice po nastavnom programu smanjenim skoro za trecinu. Prvaci ce imati 15 umesto 18 casova nedeljno, a u celokupnoj osnovnoj skoli smanjen je broj udzbenika za 12, a broj knjiga koje sacinjavaju obaveznu lektiru za 17. Predstavnici prosvetnih vlasti u Crnoj Gori svesni su da je ovo tek pocetak i da se merljivi rezultati mogu ocekivati tek kad jedna generacija kompletno zavrsi obrazovanje po novom nastavnom planu i programu.

Kod nas se susrelo nekoliko negativnih elemenata u oblasti obrazovanja: budzetske restrikcije, siromastvo, decenija sukoba i ratova, preovladjivanje rigidnih pristupa obrazovanja. U rezultatu to daje neadekvatno osnovno obrazovanje koje, kada su u pitanju danasnja deca, zaostaje i za onim koje su imali njihovi roditelji.

Imajuci sve ovo u vidu, nije cudo sto se strucnjaci slazu da je potrebna temeljna reforma obrazovnog sistema u Srbiji, s obzirom na to da je u Crnoj Gori vec otpocela. U otklanjanju svih uocenih losih strana sistema, trebalo bi insistirati i na promeni polozaia ucenika u smislu njihovog aktivnog ukljucivanja u donosenje pojedinih skolskih odluka i u izvodjenju skolskih aktivnosti, sprovedjenju raznovrsnih, ucenicima privlacnih vannastavnih i sportskih aktivnosti u samoj

skoli, što treba da bude pracenjeno i podrskom lokalne zajednice, koja treba da pruži mogućnosti deci za pozitivne socijalne aktivnosti koje će im istovremeno biti i zanimljive.

EKONOMSKI USLOVI: TRENUTNO STANJE I POSLEDICE BOMBARDOVANJA

Ekonomski i socijalni kontekst u kojem odrastaju deca u Jugoslaviji, nimalo ne pogoduje ideji o razvoju koncepta decjih prava.

Procene Ekonomskog instituta u Beogradu govore da je u Jugoslaviji 26 odsto radno sposobnog stanovništva nezaposleno (racunajuci to u odnosu na broj zaposlenih i nezaposlenih). Oko 72.000 radnika je ostalo bez posla direktno zbog rusenja fabrika a broj zaposlenih u privatnom sektoru je bitno smanjen jer je smanjen i obim posla. Kada se broju nezaposlenih doda i broj izbeglica, koje su takodje bez posla, dolazi se do cifre od blizu pola miliona ljudi koji nemaju reseno pitanje zaposlenja.

Na primer, opština Kraljevo broji 123.000 stanovnika, a sam grad Kraljevo oko 70.000. Od tog broja 11.000 lica je nezaposleno, a to čini 25% od ukupnog broja radno sposobne populacije. Uz to, 10.000 zaposlenih se nalazi na prinudnom odmoru. Na teritoriji opštine Kraljevo, zvanično ima 20.000 izbeglica, a nezvanično 30.000. U odnosu na ukupan broj stanovnika, izbeglice i raseljena lica čine do 25% stanovništva Opštine, što je najveći procenat u Srbiji. Mediji izvestavaju o već naraslim tenzijama između izbeglickog stanovništva sa Kosova i Kraljevcana, koje su prisutne i među decom.

Podatak koji je kompatibilan ovom i koji pokazuje od čega većina stanovnika Srbije živi (jer prosečna plata za oktobar 1999. godine je 86 maraka) je i taj da je u Jugoslaviji, prema proceni ekonomista, oko milion i 200 hiljada ljudi vezano za sivu ekonomiju (istraživanje Ekonomskog instituta iz 1998.) Društveni proizvod po glavi stanovnika iznosi 1775 DM (ispod 1000 USD). Interesantno je da je moguća mesečna zarada prema društvenom proizvodu, u stvari samo 37 DM. Gubici u privredi su 196 DM po glavi stanovnika. O situaciji najrecitije govori podatak o vrednosti potrosacke korpe (ishrana i pice), koja iznosi 216 DM, dakle skoro 3 prosečne plate.

Prema prvim procenama, objavljenim u knjizi saradnika grupe ekonomista G 17 "Završni račun", ukupna ekonomska šteta za SR Jugoslaviju nakon NATO bombardovanja iznosi oko 29.6 milijardi. Autori napominju da u ovu cifru nisu uključeni podaci o:

- a) gubicima ljudskog kapitala koji se odnosi na albansko stanovništvo na Kosovu
- b) šteti na stambenom fondu na Kosovu;
- c) unistenom prirodnom bogatstvu i ekološkoj katastrofi.

"Gubitak nacionalnog bogatstva, koji obuhvata unistenu infrastrukturu i gubitak kapitala u privrednim i neprivrednim delatnostima, iznosi oko 4.1 milijardi dolara. Gubitak ljudskog kapitala cini dodatne 2.3 milijarde dolara u obracunu ukupne stete. Ostatak od 23.2 milijarde dolara predstavlja oportunitetni trosak za privredu kao celinu, u vidu sadasnje vrednosti izgubljenog drustvenog proizvoda, pod pretpostavkom da ce se negativni efekti rata osecati u narednih 10 godina".

Prema proceni komesara za privredu Evropske unije, obnova Jugoslavije nakon bombardovanja kostace oko 35 milijardi maraka.

SOCIJALNA SLIKA: SOCIJALNO UGROZENA, ZANEMARENA I ZLOSTAVLJANA DECA, DECA SA SMETNJAMA U RAZVOJU, MALOLETNI DELINKVENTI

Socijalna slika Jugoslavije, koja se neminovno naslanja na ekonomsku, jos je nepovoljnija. Prema podacima Crvenog krsta dva miliona Jugoslovena smatra se siromasnim. Jedan od pokazatelja je i to sto je od avgusta 1999.godine broj korisnika usluga narodnih kuhinja u Srbiji drasticno porastao: sa 14.000 na 100.000.

Samo u Beogradu zivi 400.000 ljudi kojima je potrebna humanitarna pomoc - polovinu ovog broja cine izbeglice iz BiH i Hrvatske i interno raseljena lica sa Kosova, a drugu polovinu cine Beogradjani. Pri tom, medjunarodne humanitarne organizacije koje funkcionisu u Srbiji, obezbeduju pomoc samo za 112.517 socijalno ugrozenih stanovnika glavnog grada.

Decji dodatak, kao pomoc drzave u podizanju dece, ne moze se smatrati ni dovoljnim ni redovnim primanjem. Razlog je jednostavan: ovo materijalno obezbedjenje kasni 21 mesec ili, slikovitije receno, poslednji put je isplacen dodatak za decembar 1997. godine. Uz to, njega je u Srbiji, saglasno kriterijumima, primalo 850.000 (podaci za 1996), sto cini nesto preko 8% stanovnika Srbije. U Crnoj Gori sva deca do 18 godina imaju pravo na ovaj dodatak, bez obzira na prihode porodice, njegova visina zavisi od uzrasta, stepena obrazovanja i psihofizickog stanja deteta. U 1999. godini, prema podacima Ministarstva rada i socijalnog staranja Crne Gore, 149.354 dece u ovoj Republici je primalo decji dodatak, sto prema broju stanovnika Crne Gore cini preko 24% stanovnika. Nesrazmera izmedju dve republike je ocigledna, na stetu dece u Srbiji.

Nezaposlene porodilje su u junu, na ime materinskog dodatka, dobile naknadu za novembar 1997.godine u iznosu od 174,90 dinara (kasnjenje 19 meseci). Jednokratna pomoc za opremu za novorodjence treba da bude isplacena majkama koje su taj zahtev predale u novembru 1998. godine (kasnjenje 13 meseci). U uslovima depopulacije i stalnog potenciranja ovog problema od strane nadleznih,

tesko je objasniti ovoliko kasnjenje u isplatama, pogotovo sto se radi o samo 7.225 korisnika ove pomoci (podaci za 1995.).

Pokusavajući da »resi« problem visemesenih kasnjenja socijalnih davanja, država je jednostavno »izbrisala« 1998. godinu u celosti, čime je sve primaocice socijalne pomoci ostavila bez prinadleznosti koje im po zakonu pripadaju.

Sva istrazivanja pokazuju da su domacinstva sa decom, mereno porodicnim budzetom i u komparativno istim uslovima, za 40% u nepovoljnijem pološanu u odnosu na domacinstva bez dece.

Vec na osnovu ovih podataka, moze se zakljuciti, da bar u Srbiji, država putem materijalnih davanja ne vrsi ni izbliza dovoljan uticaj na ekonomiju domacinstva sa decom, pa time ne ispunjava svoje zakonske obaveze, sadržane i u Konvenciji o pravima deteta.

Izvestaj Gradskog centra za socijalni rad Beograda za 1998. godinu, kroz precizne statističke podatke, pokazuje da je siromastvo najozbiljnije dosada ugrozilo decu. Evidentirano je 8.000 porodica, korisnika socijalne pomoci, sto predstavlja 20.000 socijalno ugrozenih lica. Jednu trecinu ovog broja cine deca do 18 godina. Sve izrazeniji proces osiromasjenja stanovnistva utice na povecanje zloupotrebe decjeg rada (prosjacenje, rad na crno i slicno), kao i na porast broja dece koja su ugrozena u razvoju u sopstvenoj porodici. Mnogo je vec i broj dece koja su ugrozena u razvoju u sopstvenoj porodici zbog nepovoljnih uslova u samoj porodici a ne zbog toga sto su njihovi roditelji nespremni ili nesposobni da deci omoguce normalan razvoj. Podaci za 1998. godinu pokazuju da je tek u svakom petom slucaju odsustvo roditeljskog staranja uslovljeno smrću oba roditelja ili njihovom neidentifikacijom (nahocad). Ogromna vecina dece je na tretmanu Centra zbog toga sto roditelji iz objektivnih ili subjektivnih razloga ne izvrsavaju svoje roditeljske duznosti (78,6%).

Iako mnoge cinjenice ukazuju na to da je problem maloletnicke delinkvencije, iz godine u godinu, sve izrazeniji, podaci iz Izvestaja Gradskog centra za socijalni rad pokazuju da je broj maloletnih prestupnika, koji su na tretmanu socijalne zastite, u padu: u odnosu na 1995. taj broj je manji za 18,3%, a u odnosu na 1997. godinu za 5,5%. Indikativno je i to da je opadanje broja evidentiranih maloletnih prestupnika sve izrazenije kada se poredi sa tezinom ucinjenog dela. Poredjenje podataka iz 1997. i 1998. godine pokazuje da se broj maloletnih delinkvenata, obuhvacenih institucionalnim tretmanom smanjuje, sto je u neskladu sa povecanom zastupljenoscju tekih krivicnih dela. Zakljucak na koji ukazuju strucnjaci pomenutog Centra je taj da nadlezni organi izbegavaju primenu mere upucivanja u vaspitnu instituciju, ne samo zbog toga sto veruju u to da je "resocijalizacija" u prirodnoj sredini kvalitetniji pristup, vec i zbog toga sto nisu zadovoljni uslovima tretmana dece u ovim ustanovama. Time dolazimo do teme o potrebi sto sireg uvodjenja alternativnih oblika izvrsjenja krivicnih sankcija kod maloletnika, s

ciljem da se maloletni prestupnik sto vise udalji od krivicnog pravosudja, kako bi se smanjila njegova stigmatizacija u krivicnom postupku i olaksao povratak u primarnu socijalnu sredinu.

Deca u institucijama bez roditeljskog staranja, u institucijama za izvršavanje zavodskih mera, kao i deca sa smetnjama u razvoju smestena u institucije, najneprivilegovanije su grupacije dece u SRJ. Fizicko stanje zgrada, materijalni položaj zaposlenih i sticenika, nedostatak elementarnih potreptina u robi, higijenskom materijalu, hrani, tuzna su slika dece u institucijama. Koliko - toliko normalno stanje u ovim institucijama odrzava se nadcovecanskim zalaganjem profesionalaca koji u njima rade i uz pomoc donacija medjunarodnih humanitarnih organizacija, pre svega, ali i pojedinih domacih donatora.

Kad je rec o deci sa smetnjama u razvoju, ne postoje precizni podaci. Prema podacima Saveza drustava za pomoc mentalno nedovoljno razvijenih lica u Republici Srbiji (iz januara 1999), u Srbiji ima 88.943 ovih lica, ali se smatra da sa onima koja nisu otkrivena i evidentirana, taj broj dostize 250 - 300 hiljada ljudi, pa se shodno tome ne moze znati ni precizan broj dece do 18 godina medju njima. Broj koji moze da se prati, to su deca koja borave u vrticima, idu u neku od specijalnih osnovnih ili srednjih skola, odnosno borave u dnevnim boravcima, ili su smestena u institucije. Tako, pri decjim vrticima u 24 opstine i u 11 skola i centara za dnevni boravak ima 74 razvojnih vaspitnih grupa, sa 551- im detetom sa smetnjama u razvoju. Kao osnovni problem, pored nedostatka kapaciteta, ovde se pojavljuje nepostovanje zakonskih odredaba da se ovoj deci obezbedi pravo na organizovan vaspitnoobrazovni program, sa odgovarajucim sadrzajem rada prilagodjenim deci sa smetnjama u razvoju (cl. 1, 2, 11, 31 Zakona o drustvenoj brizi o deci Republike Srbije).

Za osnovno obrazovanje dece sa smetnjama u psihickom razvoju ima 36 skola, a u jos 149 ima 313 specijalnih odeljenja sa ukupno 5.868 učenika. Prema nalazima Saveza drustava za pomoc MNRL, pomenuta specijalna odeljenja u osnovnim skola ma u 90% slucajeva nikada nije obisao nadzorni organ Ministarstva da bi se na licu mesta uverio u kvalitet usluga i nacin izvodjenja nastave. Srednje obrazovanje dece sa smetnjama u psihickom razvoju izvodi se u 21 skoli koje su registrovane za osnovno i srednje obrazovanje i u 8 srednjih skola sa 32 specijalna odeljenja. Postoji samo jedna srednja skola iskljucivo registrovana za obrazovanje ove dece. Srednjim obrazovanjem obuhvaceno je 1.698 dece sa smetnjama.

Generalno govoreci, situacija se kod nas u ovom domenu moze okvalifikovati kao prilicno zaostala, posebno u odnosu na one sredine gde postoji tradicija ili, pak, samo vec a spremnost da se pristupi uvodjenju inkluzivnog obrazovanja, tj. pohanjanja nastave u regularnim, a ne u specijalnim odeljenjima i skola ma. To je narocito potrebno za decu sa laksim oblicima ometenosti, kod kojih bi fleksibilni programi i nastavni planovi i obuceni ucitelji, mogli da daju nemerljiv doprinos njihovom razvoju, u skladu sa intencijama Konvencije o pravima deteta, da se

svakom detetu pruži sansa za razvoj do njegovih maksimalnih mogućnosti. Nažalost, to će zadugo ostati samo privlačna ideja bez mogućnosti realizacije, imajući, pre svega, u vidu broj učenika u odeljenjima, koji se kreće između 30 i 40, što je apsolutna prepreka za nastavu, a pogotovo za inkluzivni pristup.

Porodice koje imaju dete sa smetnjama u razvoju su dodatno opterećene i otežano funkcionisu nakon 3. godine života, kad je roditelj u obavezi da se vrati na posao. Naime, već pomenuti nedostatak u kapacitetima predškolskih ustanova, odnosi se i na nedostatak dnevnih boravaka za onu kategoriju dece koja ne pohađaju obdaništa i škole. Ovaj problem je izražen u skoro svakom gradu, i to je odgovornost, pre svega, lokalnih vlasti da na zahtev roditelja pristupe resavanju smestaja ove dece.

Iako više nije tabu tema, nasilje nad decom u našem društvu, uprkos njegovom nesumnjivom porastu, nije bilo predmet kontinuiranih istraživanja. Radila su se uglavnom parcijalna ili specijalizovana istraživanja, a prvo multidisciplinarno istraživanje, čiji je nosilac bio Fakultet političkih nauka u Beogradu, obavljeno je tokom 1997. godine. Rezultati tog istraživanja pokazali su sledeće:

- naša najsira društvena, ali i stručna javnost, nedovoljno je osetljiva, obavestena i ne pokazuje dovoljan interes za problem nasilja nad decom. Paznja je prisutna povremeno, u pojedinacnim, ekcesnim i dramatičnim slučajevima;
- prisutno je potcenjivanje rasirenosti i posledica ove pojave, kako unutar porodice, gde se ono najčešće i desava, tako i od strane profesionalaca ili institucija koje se bave decom. Tek u poslednje vreme raste kritička svest o ovoj devijantnoj pojavi;
- neefikasnost, sporost i neuspešnost društvene reakcije na nasilje nad decom pojačava delovanje negativnih posledica i indirektno podstiče nasilne odnose;
- poseban je problem hitne reakcije u situacijama životne ugroženosti dece (i žena) žrtava nasilja. Ono što čine pojedine NVO, posebno ženske grupe, da privremeno zbrinu žrtve nasilja, nedovoljno je u odnosu na potrebe i učestalost nasilja. Kod nas ne postoje NVO čiji cilj bi bio otkrivanje dece potencijalnih žrtava nasilja i rad sa njima;
- psihicko nasilje, koje ostavlja teže i dugoročnije posledice na dete, iako najprisutnije, zanemareno je kao fenomen i manje je uočljivo.

Ono što o celoj ovoj problematici daje dramatično lošu sliku je i činjenica da se nijedna društvena institucija, niti služba, ne bavi praćenjem i registrovanjem pojave nasilja nad decom, da o pojavi postoje nepodudarne evidencije, saznanja i iskustva obrazovnih, socijalnih, i pravosudnih institucija i organizacija, da se i one bave samo najtežim slučajevima, i to na nivou posledica, a ne uzrocima. Konacno te institucije ne raspolazu efikasnim sadržajima, sredstvima i metodama zaštite žrtava nasilja uopšte, pa ni dece. Takođe, kao kardinalan problem javlja se nedovoljna

saradnja i koordinacija izmedju razlicitih drustvenih cinilaca, sto umanjuje ukupne efekte zastite. Kad se tome doda da nije definisan sistem odgovornosti i odnosa izmedju delova institucionalnih sistema, jasno je da se radi o problemu koji je tek nacet.

Podaci vezani za zanemarivanje dece nisu statisticki praceni. Tesko da se podaci iz istrazivanja obavljenog 1994 - 1996. godine, na koje se poziva Gradski centar za socijalni rad, mogu uzeti kao globalni pokazatelji stanja u ovoj oblasti i primeniti na docnije godine, jer je veliko pitanje njihova pouzdanost. Naime, smatra se da je potrebno jedno detaljnije istrazivanje, sa rigoroznije postavljenom metodologijom, kako bi dobijeni podaci odrazavali, u vecoj meri, stanje iz zivota. Naime, prema pomenutom istrazivanju, najveći broj slucajeva zanemarivanja svrstava se u kategoriju "grubog zanemarivanja i osujecenja razvojnih potreba" (35%), zatim "psihickog zlostavljanja" (23,5%) i "kombinovanih slucajeva", koji obuhvataju i zanemarivanje i fizicko zlostavljanje (22,7%). Iskljucivo fizicko zlostavljanje se javlja u manjem procentu (16,2%), a seksualna zloupotreba tek u (2,6%).

Kad je rec o prijavljivanju nasilja nad decom, nas zakon utvrđuje obavezu prijavljivanja centru za socijalni rad, ali ne predvidja sankciju za onog ko to ne prijavi. S obzirom da je teret dokazivanja na podnosiocu tuzbe, gradjani, a cesto i profesionalci uzdravaju se od prijavljivanja, narocito onih oblika nasilja koji teze mogu da se dokazu (psihicko zlostavljanje ili seksualna zloupotreba).

Nasilje u porodici se i od strane suda tretira kao interna stvar, ceka se pomirenje zrtve i nasilnika. Tuzbu, po pravilu podnesi zrtva. Ako dete nije bilo primarna zrtva nasilja, ne konstatuje se uopste psihicka traumiranost deteta svedoka nasilja. U istrazivanju FPN dobijeni su rezultati da 1/3 roditelja smatra da su svadja i tuca privatna stvar porodice. Posebno zabrinjava to sto je u pravosudnoj praksi veoma mali broj slucajeva u kojima je pokrenut postupak za lisavanje roditeljskog prava, a gotovo zanemarljiv broj onih u kojima je roditeljsko pravo oduzeto pravosnaznom sudskom presudom.

Istrazivanjem koje je sprovedeno tokom 1998. godine, u 11 specijalizovanih ustanova za lecenje, smestaj i boravak dece koja imaju neku vrstu smetnji u razvoju, utvrđeno je da su razlicite pojave od zanemarivanja, lisavanja, zloupotrebe, zlostavljanja i nasilja prisutne, ne samo na nivou porodice, vec i na nivou institucije i drustva u celini. Moze se reci da je rizik za ucestalost ovih pojava 3 do 7 puta veci nego u populaciji dece bez smetnji. Neophodno je razvijati strategiju senzibilizacije roditelja, strucnjaka i drustvene javnosti za ove probleme, koja bi bila pracena i razvojem razlicitih preventivnih programa namenjenih profesionalcima, roditeljima i deci i mladima ometenim u razvoju.

U radu centara za socijalni rad, kao osnovnih sluzbi za socijalnu zastitu dece i porodice, koje imaju relativno siroka ovlascenja u zastiti dece, ispoljavaju se svi pomenuti problemi neadekvatne drustvene reakcije na pojavu nasilja. Manjkavost

se ogleda, pre svega, u nepreciznosti u definisanju nadležnosti vezanih za nasilje nad decom, složenosti postupka lišavanja roditeljskog prava, odsustvu standardizovanih stručnih postupaka u okviru centara, nedostatku sredstava, metoda i oblika kvalitetne, blagovremene i specijalizovane zaštite, što ovu zaštitu čini neefikasnom i sporom.

Sve napred navedeno doprinosi da je obim zlostavljanja i zanemarivanja dece u nas velika nepoznanica, podaci parcijalni, a što je najgore, mogućnosti intervencije društvene zajednice svedeni na minimum. Nisu neopravdana očekivanja da centri za socijalni rad, polazeći od svog mesta u sistemu socijalne zaštite dece i porodice, preuzmu ulogu inicijatora, stručnog organizatora i koordinatora preventivnih programa. Inace, veliki broj stručnjaka je već prošao edukaciju u ovoj oblasti i ono što se hitno očekuje je razvoj socijalne mreže u prevenciji zlostavljane i zanemarene dece, kako bi svi u lancu odgovornosti: lekari, policija, socijalni radnici, prosvetni radnici, sudije i, naravno, roditelji, znali da prepoznaju svoju ulogu unapred, a ne kad se slučaj zlostavljanja otkrije.

ZDRAVSTVENA ZAŠTITA DECE

Proći će, verovatno, niz godina do trenutka kada prvi put budemo videli analitičke podatke o tome kakve su uticaje ostavile pogubne ratne i poratne godine iza nas. Podataka za ovu godinu još uvek nema, a nisu ni svi iz 1998. godine obradjeni.

Ipak, ako se zna koji su faktori rizika koji utiču na zdravstveno stanje dece --životni i društveni standard, ishrana, navike i ponasanje, obrazovanje, organizacija i kvalitet rada zdravstvene službe - i kada se zna koliko je svaki od nabrojanih elemenata ružiniran tokom godina - jasno je pod kakvim su sve lošim uticajima rasla i razvijala se deca u našoj zemlji. Svi rizicni faktori koji imaju neposredan uticaj na fizičko i mentalno zdravlje dece - traumatizam, neadekvatna ishrana, pušenje, alkoholizam, narkomanija, AIDS i ostali - posebno su dosli do izražaja od 1991. godine, navodi se u analitičkoj studiji Instituta za zdravstvenu zaštitu Srbije: "Zdravstveno stanje stanovništva Srbije 1986 - 1996". Prema podacima iz ove studije, oko 30 odsto dece izbeglica i 9 odsto rođene dece u SRJ je traumatizovano u toj meri da im je potrebna profesionalna pomoć.

Zdravstveni sistem je od početka jugoslovenske krize suočen sa velikim problemima. Stalne nestasice osnovnih lekova i medicinskog materijala, zastarela oprema, nezadovoljavajuća ishrana pacijenata smještenih u bolnice, razrušena infrastruktura zdravstva i krajnje nezadovoljno i demoralisano osoblje - osnovne su karakteristike zdravstvenog sistema Jugoslavije već nekoliko godina unazad. S druge strane, duga društvena kriza stalno povećava broj bolesnika, rađa nove bolesti i iziskuje veći napor medicinskog osoblja.

Stopa smrtnosti odojčadi je jedan od osnovnih pokazatelja kvaliteta i stepena

zdravstvene zaštite u zemlji. Srbija je pre rata spadala u red zemalja sa visokim stepenom smrtnosti odojčadi (1981. je iznosila čak 35 na 1000 zivorodjenih), da bi početkom devedesetih došlo do bitnog pada ove stope: tada je iznosila 22,3. Trend opadanja stope smrtnosti odojčadi se nastavio i 1995. je iznosio 17,2. Uzroci perinatalnog mortaliteta su hipoksija, mala težina na rođenju, malformacije, žutica i respiratorne i druge infekcije. Ovo je smrtnost na koju, zapravo, najviše može da utiče zdravstvena služba i gde su najvidljiviji njeni nedostaci. U jednom od Unicefovih izveštaja naveden je podatak da je 1996. godine najveća stopa smrtnosti dece zabeležena u beogradskoj opštini Savski venac, gde se inače nalaze dva najveća porodilista u SRJ (42 mrtvih na 1000 zivorodjenih) i u Podujevu (41,8 mrtvih na 1000 zivorodjenih). Smrtnost odojčadi je pokazatelj koji je bio veoma izražen i u drugim zemljama koje su bile dugo u ratu: Avganistan (20%), Irak (15%), Iran i Kuba (9%).

I ostali faktori rizika su imali ogroman uticaj na zdravstveno stanje dece koja čine nešto više od 30 odsto ukupne jugoslovenske populacije. Uporedna analiza sistematskih školskih pregleda, u nekoliko poslednjih godina, pokazala je da su loši uslovi koji vladaju u školi i porodici, takođe uticali na pojavu loših tendencija u zdravlju dece. Podatak koji to upotpunjuje je i to da više od 50% osnovnih škola nema organizovanu školsku ishranu, a u 11% škola ne rade školske kuhinje. Samo 21% škola ima fiskalnu dvoranu, a ne higijenskim nameštajem su opremljene učionice u 24% škola u SRJ. Zbog toga ne iznenađuje podatak da se na sistematskim pregledima registruje visok procenat učenika sa lošim telesnim držanjem, raznim deformacijama koštano-mišićnog sistema, lošim higijenskim navikama.

Unicefova istraživanja su pokazala da 7,5% dece do pet godina ima umereno manju telesnu težinu za svoj uzrast, dok 1,6% dece ovog doba ima bitno smanjenu telesnu težinu. Isti izvor ukazuje na to da je skoro jedna petina dece niža nego što bi trebalo: 13,5% je nezantno nižeg rasta, 4,4% umereno a 2,4% bitno nižeg rasta. Prekomerna težina, takođe, nije izostavljena iz istraživanja: više od 20% dece do pet godina u Jugoslaviji ima prekomernu težinu.

Značajan problem u zdravstvenom obrazovanju dece je neinformisanost koja je, obično, najeklatantniji uzrok problema u oblasti seksualnog vaspitanja. Dezinformisanost prouzrokuje probleme sa veneričnim bolestima ili infektivnim oboljenjima koja se prenose seksualnim putem, kao i sa neželjenom trudnoćom maloletnica. Gradski zavod za zdravstvenu zaštitu Beograda raspolaze podatkom da je tokom 1998. godine sedam devojčica mlađih od 15 godina izvršilo abortus, a da su trudnoću prekinule 33 devojčice uzrasta od 15 do 16 godina.

Institut za zdravstvenu zaštitu Srbije je, tim povodom, napravio brošuru "Porazgovarajmo otvoreno o seksu", namenjenu tinejdžerima. Brošura je proizvod istraživanja, čiji su rezultati pokazali da adolescenti, u proseku, prvo seksualno iskustvo stiču sa 17,5 godina. Alarmantan podatak ovog istraživanja je da u Srbiji svake godine 17 000 tinejdžerki rodi dete, a da se 5 800 njih odluci za nasilni

prekid trudnoce.

Strucnjaci koji su radili studiju "Zdravstveno stanje stanovnistva od 1986. do 1996." imajući u vidu sve podatke koje su prikupili, predložili su da se, do 2005. godine, u oblasti decje zdravstvene zastite, postave sledeci ciljevi:

- U Republici Srbiji smanjiti stopu smrtnosti odojčadi za 12%
- Smanjiti perinatalnu i neonatalnu smrtnost sa nivoa u 1995. godini za 5 - 10%, a na Kosovu za 20%
- Smanjiti stopu smrtnosti dece ispod pet godina iz 1995. godine za jednu trecinu
- Povecati broj porodilista koja su prilagodjena za zajednicki boravak majki i beba u istoj sobi (program baby friendly)
- Povecati procenat dece dojene do sestog meseca, posebno u Vojvodini koja ima najnizu stopu nataliteta
- Povecati zdravstveno vaspitni rad po skolama i putem mas - medija, u cilju prevencije dejstva riziko-faktora i razvijanju zdravih stavova, navika i ponasanja
- Sistematskim pregledima obuhvatiti najmanje 95% skolske dece
- Sprovesti higijenizaciju svih osnovnih skola u Srbiji
- Podržati kontinuiranu edukaciju lekara i drugih zdravstvenih radnika u sluzbama i odeljenjima zdravstvene zastite dece i njihove saradnje sa drugim sektorima drustva koji se bave zastitom dece
- Obezbediti obuhvat odojčadi i predškolske dece vakcinacijama po programu obavezne imunizacije od zaraznih bolesti stanovnistva najmanje 90%, a skolsku decu obuhvatiti sa najmanje 95%

ZDRAVSTVENO STANJE DECE: PRELIMINARNI PODACI O UTICAJU BOMBARDOVANJA

Prema podacima Gradskog zavoda za zastitu zdravlja, u Beogradu je za vreme bombardovanja bilo 403 povredjenih, od toga 21 dete od 0 do 18 godina. Prema prijavama, koje su bili dužni da ispune svi lekari koji su bili u kontaktu sa povredjenim licima, 16 dece je povredjeno, a 5 - oro je umrlo.

Institut za zdravstvenu zastitu majke i deteta imao je, tokom bombardovanja, za 30 odsto smanjen broj pregleda i hospitalizovanih pacijenata. U Izvestaju ove ustanove koji je, zajedno sa drugim podacima prosledjen JUCPD, ukazuje se na podatke iz

dokumenta "Deca - zrtve agresije, kratkorocne i dugorocne posledice" koji je pripremila Komisija za saradnju sa Unicefom.

U ovom dokumentu se, u segmentu koji se bavi kratkorocnim posledicama bombardovanja, izmedju ostalog, navodi da:

- 30% ubijenih civila su deca;
- 40% ranjenih civila su deca;
- 20 bolnica i 30 domova zdravlja je osteceno i unisteno;
- je dovedeno u pitanje zbirnjavanje 120.000 trudnica i najmanje toliko nerodjene dece;
- su porusena, odnosno ostecena 82 decja vrtica, i to 47 u Beogradu;
- su bombardovani domovi za nezbirnutu decu u Vranju, Sremskoj Kamenici, Cupriji, Beogradu, Aleksincu, cime je ugrozeno 1.200 dece lisene roditeljskog staranja ili ometene dece.

Dugorocne posledice rata na koje se u ovom dokumentu ukazuje su: znatan pad stope radjanja uz losije pokazatelje vitalne statistike, smanjena imunizacija i pogorsanje imunoloskog stanja stanovnistva, povecan broj malignih tumora, respiratornih infekcija i kardiovaskularnih oboljenja, zatim povecana maloletnicka delinkvencija, agresivno ponasanje, kao i broj izvršenih samoubistava i ozbiljnih mentalnih poremećaja.

Tim strucnjaka Instituta za zdravstvenu zastitu majke i deteta takodje je dao svoje prognoze. Prema njihovim stavovima, ugrozenost zdravlja dece se, u narednom periodu, moze ispoljiti u nekoliko osnovnih pravaca:

- povecanje ukupnog morbiditeta dece do 30% u odnosu na dosadasnji period;
- povecanje mortaliteta dece za 10-15%;
- povecanje broja urodjenih kongenitalnih malformacija ploda;
- povecane onkogeneze odnosno leukemogeneze;
- katarakte;
- tumora CNS-a;
- za sledece tri godine ocekuje se povecanje aplasticne limfoblastne i miolidne leukemije, a u periodu od pet godina ocekuje se i pojava kongenitalnih anomalija sa teratogenim dejstvom.

Ujedinjene nacije su, putem strane stampe, prenele upozorenje da jugoslovenskom stanovnistvu pretila epidemija kancerogenih oboljenja i naznacile to kao najbitniju posledicu bacenih projektila sa osiromasnim uranijumom. Dr Aleksandar Ljubic iz Instituta za ginekologiju i akuserstvo Klinickog centra Srbije, smatra da za takvu tvrdnju jugoslovenski lekari nemaju dokaze. Ipak, on je dodao da je na Institutu primecen povecan broj spontanij pobacaja, prevremenij porodjaja i vise trombocitopenija zbog losije koagulacije krvi trudnica.

Prica o stetnom radioaktivnom dejstvu koje su iza sebe ostavili brojni projektili, baceni na Jugoslaviju, prilicno je nezasluzeno stavljena u senku. Iako je logico

bilo očekivati da dejstvo bacenih projektila bude prica interesantna za strucnjake, drzavu i medije - cini se da se ona provlaci kroz burne svakodnevne dogadjaje neopazeno.

Mnoge ekoloske nevladine organizacije rade na istrazivanju uticaja koje je bombardovanje ostavilo na zemlju, vazduh i vodu. Najveci problem za vecinu ovakvih udruzenja je otezana saradnja sa drzavnim institucijama koje jedine raspolazu opremljenim laboratorijama u kojima se mogu izvesti te specificne istrazivacke radnje. Ipak, svi ekolozi navode da su neuralgicne tacke u Srbiji sledeci gradovi: Novi Sad, Pancevo, Bor i Obrenovac.

Napomena: Ovaj izvestaj ne obuhvata stanje dece na Kosovu i Metohiji iz sledecih razloga:

- Celokupni posmatrani period na Kosovu i Metohiji obelezen je postojanjem dve paralelne i medjusobno iskljucive istine, jedne iza koje su stajali zvanicni organi Republike Srbije i druge, koju su zastupali predstavnici politickih partija, neformalnih organa vlasti, tela, sluzbi, ukljucujuci i NVO etnickih Albanaca, ne priznajući time zvanicnu vlast Republike Srbije na teritoriji ove Pokrajine. To je imalo najvidljivije forme u oblasti obrazovanja i zdravstva, gde su se razvili potpuno paralelni sistemi, koje su etnicki Albanci, sa malim izuzecima, gotovo iskljucivo priznavali.
- Kosovo je bilo poligon netolerancije i represije, na kojem se autisticna politika drzave Srbije saplitala o tihi ili otvoreni bojkot na strani vecinskog albanskog zivlja. Za svo to vreme, a zapoceto jos 1981. godine, posle prvih masovnih demonstracija kosovskih Albanaca protiv drzave Srbije i Jugoslavije i isticanja zahteva za Kosovo Republiku, odvijalo se iseljavanje Srba i drugog nealbanskog stanovnistva sa Kosova. Ono je dobilo forme egzodusa, nakon prestanka NATO bombardovanja, juna 1999. godine, kada na scenu stupa otvorena odmazda etnickih Albanaca prema Srbima, Romima i drugom nealbanskom zivlju.
- Problem Kosova nije problem od juce, cak ni od 1981. godine, to je problem sa dugom istorijskom dimenzijom, na koji se nisu davali adekvatni odgovori u dugom nizu godina i decenija.